



# Vakıflar Dergisi

80. Yıl

Özel Sayısı

Ankara 2019

# VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: 2019 - 80.Yıl Özel Sayısı - Hakemli Dergidir.

TÜBİTAK ULAKBİM  
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

**Sertifika No:** 16651

**ISSN:** 1011-7474

**e-ISSN:** 2564-6796

## **Sahibi**

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına  
Dr. Adnan ERTEM

## **Yayın Koordinatörü**

Rifat TÜRKER

## **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**

Mevlüt ÇAM

## **Yayın Yönetmeni**

Mehmet KURTOĞLU

## **Editörler**

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

## **İngilizce Editörü**

Miyase KOYUNCU KAYA

## **Tashih**

Hasan DEMİRTAŞ

## **Dergi Sekreteryası**

Hasan DEMİRTAŞ

## **Yayın Kurulu**

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

## **Yayın Danışma Kurulu**

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KEREMLİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

## **Yazışma Adresi:**

T.C.  
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı  
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE  
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22  
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

# İÇİNDEKİLER / CONTENT



Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı İle Yönetilmelidir? .....	11
<b>What should be the Statute and Administrative Structure of Waqfs?</b>	
<b>Nazif Öztürk</b>	
İktisat Tarihi Açısından Vakıflar .....	73
<b>Waqfs From The Perspective Of History Of Economics</b>	
<b>Murat Çizakça</b>	
Nakid Para Vakfı İle İlgili Çivi-zâde'nin Ebussu'ûd'a Yazdığı Reddiye Risâlesi .....	87
<b>Refutation of Chiwi-zadah against Abussu'ud Effendi on Cash Waqfs</b>	
<b>Ahmet Akgündüz</b>	
Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar .....	103
<b>Waqfs and Temliks (Freehold Properties) in Traditional Ottoman Reform Thought</b>	
<b>Mehmet Öz</b>	
Osmanlı Finansal Zihniyetinin Bir Göstergesi Olarak Para Vakıflarına Bir Bakış .....	115
<b>A Look at the Cash Waqfs as an Indicator of Ottoman Financial Mentality</b>	
<b>Mehmet Bulut - Cem Korkut</b>	
Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı .....	135
<b>Role of Waqfs in Ottoman Water Structures: Financing the Construction, Repair and Service Expenses</b>	
<b>Said Öztürk</b>	
Muhasebe Kayıtları Işığında Mektep Vakıflarının Gelir Giderleri: 18. Yüzyıl Sonları Üsküdar Örneği .....	159
<b>Income and Expenses of the School Waqfs in the Light of Accounting Records: Example of the Late 18th Century Üsküdar</b>	
<b>Süleyman Kaya - Muhammed Emin Durmuş</b>	
Tuna Sahilinde On Altıncı Yüzyılda Kurulmuş Bir Osmanlı Yerleşimi: İsmail Geçidi Kasabası .....	189
<b>An Ottoman Town situated in the basin of Danube at the end of the sixteenth century: The town of İsmail Geçidi</b>	
<b>Mehmet Akif Erdoğan</b>	
Dedebalıların İzinde II: Dedebalı Zaviyesi ve Harmancık Kazası Dedebalı Karyesi .....	211
<b>In Pursuit of Dedebali Community II: Dedebali Zawiyyah and Dedebali Village of Harmancik District</b>	
<b>Saim Savaş</b>	
Vakıf Medeniyeti .....	245
<b>Prof. Dr. Halil İnalçık</b>	
Prof. Dr. İlber Ortaylı İle Vakıf Medeniyeti Üzerine .....	249
<b>Mahmut Bıyıklı</b>	
Semavi Eyice İle Bir Sohbet Bir Konferans .....	255
<b>M. Sacit Pekak</b>	

Bir ınarın Ardından: Prof Dr. Hakkı Acun'un Yaşam Öyküsü ve Bilimsel Kişiliği.....	289
<b>M.Fatih Müderrisoğlu - Bülent İşler</b>	
Orhan Cezmi Tuncer: Her Vakıf Yapısında Tanrısal Güzelliđi Gördüm .....	297
<b>Mehmet Kurtoğlu</b>	
Hocası Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'ın Kaleminden Sanat Tarihçi Yekta Demiralp .....	307
<b>Rahmi Hüseyin Ünal</b>	
Türkiye'deki Bizans Sanatı Tarihinin Bir ınarı: Hocam Prof. Dr. Yıldız Ötüken .....	311
<b>Zeynep Mercangöz</b>	
Geçmişten Geleceđe Bir Vizyon Çizmek (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayıncılığı).....	321
<b>Publishing of General Directorate of Foundations; A Visionary Look From Past to Future</b>	
<b>Mehmet Kurtoğlu</b>	
Vakıflar Dergisi 2013-2019 Yayın Dönemi (40-50. Sayılar) Deđerlendirmesi ve Bibliyografyası .....	343
<b>Waqfs Journal 2013-2019 Publication Period (40-50 issues) Evaluation and Bibliography</b>	
<b>Hasan Demirtaş</b>	

# İktisat Tarihi Açısından Vakıflar

Murat Çizakça\*

## Öz

Bu makale İslam dünyasında vakıfların ortaya çıkışından günümüzdeki en son gelişmelere kadar bu çok önemli kurumun geçirmiş olduğu evreleri incelemektedir. Ayrıca Batı dünyasındaki son durumlar da ele alınmakta ve sonuç olarak vakıfların hem ülkemizde hem de tüm İslam dünyasında ciddi bir reform sürecine tabi tutulmaları gereği ortaya çıkmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Vakıf, iktisat tarihi.

## Waqfs from the Perspective of History of Economics

### Abstract:

This article examines waqfs and their evolution from their emergence in the Islamic world until the present day. In addition, it briefly looks at similar institutions in the contemporary West. It has been reached a conclusion that waqf institutions clearly need for a thorough reform process in Turkey as well as in the rest of the Islamic world.

**Keywords:** Waqf, history of economics.

---

\* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Öğretim Üyesi; mcizakca@gmail.com; Orcid Id: 0000-0003-2169-506X

## Giriş

*Vakıflar Dergisi* okuyucularının vakıf kurumunu oldukça iyi bildiklerini düşünerek, bu kurumun bir tarifini yapmadan konuya doğrudan doğruya vakıf türlerinden gireceğim.

Hayırseverler tarafından vakfedilen varlıklar açısından baktığımızda esas olarak gayrimenkul ve menkul kıymetleri görürüz. Tarımda toprak, kentlerde ise dükkan, han, hamam gibi varlıkların vakfedilmesiyle oluşan gayri menkul vakıflarının tarihi en az İslamiyet kadar eskidir.

Aslında Roma’da *fidei commissum* Bizans’ta da *Piae causae* isimleriyle anılan vakıf benzeri kurumların varlığı bilinmektedir.<sup>2</sup> Hatta Barnes gibi bazı tarihçiler, bu kurumların vakıfların atası olduğunu iddia ederler (Barnes, 1986: 13-15). Ancak bu konuda Batılı tarihçiler arasında fikir birliği yoktur. Cahen, Schacht ve Hennigan çeşitli nedenlerle Barnes’ı eleştirmişlerdir (Hennigan, 2004: 52-55). Sonuç olarak, kültürler arası kurum alışverişi tarihte sık görülen önemli bir vakıa olsa da İslamî vakıfların esas olarak Hazret-i Muhammed’in *sawab bad al wafat* olarak bilinen hadisine dayandığı görüşü, kanımca ağır basmaktadır.<sup>3</sup> Bu hadise göre, kişi vefat ettiğinde üç şey haricinde amel defteri kapanır: Sürekli sadaka, faydalı bilgi ve hayırlı evlat. Bu üç şey insana ölümden sonra dahi sevap kazandırır. İşte bu üç şeyi bünyesinde birleştiren en güçlü kurum vakıftır. Zira vakfedilen mal, Allah’ın mülkiyetine geçtiğinden alınıp satılamaz, ancak kiraya verilerek gelir elde edebilir. Bu gelir de ebediyen vakfeden adına sürekli sadaka verilmesini sağlar. Dahası, eğer vakıf amaçları arasında okul veya, hatta, medrese varsa bu vakıf yine ebediyen bilgi üretip o bilginin topluma dağıtımını da gerçekleştirir. Ve nihayet, vâkıfın evlatları, hattâ torunları, o vakıf gelirinden nesiller boyunca faydalanacakları için onların da vakfi kuran mevtâ ardından dua okuyacakları düşünülür. Kısacası, vakıf kuran, hadiste bahsi geçen üç unsuru da gerçekleştirmiş olur.

Vakıflara, günahkâr dahi olsalar, insanlara günün birinde cehennem ateşinden kurtulma imkânı sağlayan bir kurum olarak da bakabiliriz. Bu çok güçlü motivasyonla Müslümanlar İslamiyet’in en eski döneminden beri Atlantik’ten Büyük Okyanus’a kadar tüm İslam coğrafyasında çok sayıda vakıf kurmuşlardır. İlk başta bu vakıflar gayri menkul vakfederek kurulurlardı. Ancak İmam Zufer’e sorulmuş olan bir soru, sekizinci yüzyıldan itibaren Müslümanların nakit para vakfedilmesini de düşündüklerini ortaya koyuyor. Bilindiği gibi, İmam Zufer, bu soruya vakfedilen paranın *mudaraba* ile işletilmesi ve elde edilen kârın vakfın amacına harcanması şartıyla olumlu cevap vermiştir.

## I. Osmanlı Dönemi

Ancak, bu olumlu fetvaya rağmen, Osmanlı dönemine kadar para vakıflarının kurulup kurulmadığı konusunda bilgimiz yok. Fakat onbeşinci yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynakları bize nakit para ile vakıf kurulduğunu gösteriyor. Onaltıncı yüzyıldan itibaren ise bu vakıfların gide-

2 Bu kurumlarla İslamî vakıfların kapsamlı bir mukayesesi için bkz. Murat Çizakça, “Philanthropic Foundations in Roman/Byzantine and Ottoman Empires: A Study in Continuity and Change”, *Festschrift for Olga Katsiardi*, basımda. Ayrıca bkz. M. Çizakça, “Waqf A Universal Institution”, 5-6 Ekim 2018 tarihinde Sevil, İspanya’da toplanan “Empires, States and Law Across Eurasia, 13<sup>th</sup>-20<sup>th</sup> Centuries” başlıklı konferansta sunulan tebliğ. Her iki makale de [www.academia.edu](http://www.academia.edu)’dan temin edilebilir.

3 Kültürler arası kurum alış verişi konusunda kapsamlı bir çalışma için bkz.: Murat Çizakça, “Cross-cultural Borrowing and Comparative Evolution of Institutions between Islamic World and the West”, in S. Cavaciocchi (ed.), *Relazioni economiche tra Europa e mondo Islamico, Secc. XIII-XVIII*, (Prato: Istituto di Storia Economica, F. Datini/Le Monnier, Serie II, vol. 38/II, 2006), pp. 671-698. [www.academia.edu](http://www.academia.edu)’dan temin edilebilir.

rek önem kazandıklarını görüyoruz.<sup>4</sup> Nitekim 1520-46 yılları arasında İstanbul'da yeni kurulan 1268 vakıftan 140 adedi melez gayri menkul ve para vakfı, 508'i ise sırf para vakfıydı. Yani sermayesinde ciddi miktarda nakit para içeren vakıflar İstanbul'da bu tarihler arasında kurulan toplam vakıfların yarısından fazlasını oluşturuyordu (Barkan-Ayverdi, 1970: VIII). Öte yandan en son araştırmalar gayri menkul/para vakfı sayılarında ibrenin zaman içerisinde giderek para vakıfları lehine yöneldiğini ortaya koydu. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca para vakıflarının gayri menkul vakıflarına kıyasla daha sık kurulmuş olduğu saptandı.<sup>5</sup>

Dolayısıyla, Barkan ve Ayverdi'nin 1546-96 yılları arasındaki dönemde para vakıflarının sayısında gözlemlenmiş oldukları nisbî azalma, bu vakıfların meşruiyeti etrafında çıkmış olan tartışmayla ilgili olabilir. Büyük çapta Çivizâde ile Şeyhülislam Ebusuud Efendi arasında gerçekleşen bu tartışmanın hukukî çerçevesi üzerinde çok sayıda çalışma yapıldığından bunlara burada değinmeyeceğim.<sup>6</sup> Sadece, uzun süren tartışmalara rağmen sonunda Padişah fermanıyla para vakıflarının meşruiyetlerinin tescil edildiğini ve bunların günümüze kadar, ayrıntılarına aşağıda değineceğim önemli evrimlerden geçerek, geldiklerini belirteceğim.

Tartışmanın önemli bir yönü para vakıflarının sürekliliğiyle ilgiliydi. Vakfın ebedî olması gerektiğine göre, Çivizâde para vakfının sürekli olamayacağını, dolayısıyla, meşru olmadığını ileri sürüyordu. Ebusuud Efendi ise, bir yandan para vakıflarının da sürekli olabileceğini iddia ederken, diğer yandan gayri menkul vakıflarının da deprem, yangın gibi afetlerden etkilenileceğini dolayısıyla onların da sürekli olamayabileceklerini ileri sürüyordu. Kısacası Ebusuud'a göre her iki türün sürekliliği konusunda uzun boylu bir fark olmaması gerekirdi.

Bu tartışma halâ tam olarak açıklığa kavuşmadı. Murat Çizakça 1995 yılında yayınlanan bir çalışmada 1555-1823 yıllarını kapsayan 268 yıllık dönemde incelemiş olduğu Bursa'da kurulmuş 761 para vakfından 148'inin, yani %19'unun, yüzyıldan fazla yaşadığını saptadı (Çizakça, 1995: 313-354). Ancak gayri menkul vakıflarını içeren benzer bir oran elimizde olmadığından uzun yaşam açısından gayri menkul-para vakfı mukayesesini yapmamız şu aşamada halâ mümkün değil.

Öte yandan, deprem ve özellikle yangınlar dolayısıyla gayri menkul vakıflarının varlıkları da büyük zarar görüyorlardı. İcareteyn olarak bilinen ve onaltıncı yüzyılda ilk örneklerinin görüldüğü öne sürülen yöntem, vakıf varlıklarının kiracıya doksan yıla kadar uzanan uzun dönemli kiralanması karşılığında gereken tamiratın kiracı tarafından finanse edilmesini içeriyordu.<sup>7</sup> Bu finansman *muaccele* ve *müeccele* adı verilen ödemelerden oluşuyordu. *Muaccele* vakıf varlığının gerçek kıymetine yakın bir meblağ olup doğrudan doğruya vakıf mütevellisine bir

4 En son araştırmalar ilk *istiglal* işleminin 1520'de, *bey bi'l vefa*'nın ise onaltıncı yüzyılın ortalarında uygulandığını ortaya koydu. Süleyman Kaya, "Osmanlı Ulemasının *Bey'ul îne (muamele-i şer'iyenin)* Meşruiyetine Bakışı", 21 Eylül 2018'de Yalova'da toplanan Para Vakıfları Çalıştay'ına sunulan tebliğ. Tabii ki bir başka tarihinin daha erken tarihlerde ayrı bir gözlem yapması her zaman mümkündür.

5 Erol Özvar ve Sadullah Yıldırım, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kim Neyi Nereye Vakfetti?", 21 Eylül 2018'de Yalova'da toplanan Para Vakıfları Çalıştay'ına sunulan tebliğ.

6 Bu tartışmaların geniş bir özeti için bkz.: Jon E. Mandeville, "Usurious Piety", *International Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 10, no. 3, 1979, pp. 289-308. Ayrıca bkz.: Murat Çizakça, *İslam Dünyası'nda Vakıflar* (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017), bölüm: II ve III.

7 Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz.: Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), s. 116 ve özellikle üçüncü bölüm. Kira süresinin 90 yıla uzaması konusunda bkz.: Klaus Kreiser, "İcareteyn: Zur 'Doppelten Miete' im osmanischen Stiftungswesen", *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies* vol. 10, 1986, s. 224.

defada ödenirdi. *Müeccele* ise normal yıllık kiraydı. Kısacası, kiracı vakıf malının gerçek kıymetine yakın bir meblağı peşinen ödemekle kalmıyor, normal yıllık kirayı da ödemeye devam ediyordu. Bunun karşılığında bir yandan kullanmakta olduğu varlık (örneğin vakfa ait olan dükkân) hızla tamir edilip yeniden kullanıma uygun hale getirilirken, diğer yandan da yüzyıla yaklaşan uzun bir zaman boyunca kiraladığı gayri menkulden ne kendisi ne de mirasçıları çıkartılmıyordu. Bu kadar uzun süre kiracılık ise mülkiyet haklarını zorluyordu. Kiracının statüsü vakıf varlığının sahipliğine yaklaşıyor bu da bir çok sorunu beraberinde getiriyordu.

Bu önemli sakıncasına rağmen, *icareteyn* sistemi oldukça yaygın olarak kullanıldı. Hem Kreiser hem de Gibb ve Bowen, sistemin Mısır'da da özellikle tarıma yönelik vakıflarda kullanıldığını belirtir.<sup>8</sup> Dahası, 1695'te başlayan malikane sisteminin de Mısır'da yaygın olarak kullanılan *icareteyn*'den esinlendiği konunun uzmanı Mehmet Genç tarafından bildirilmiştir (Genç: 1975: 285-286). Vakıf mülkiyet haklarını oldukça muğlaklaştırmasına rağmen *icareteyn* böylesine yaygın bir şekilde kullanıldıysa, bunun nedenini ekonomide iyi ve verimli çalışan alternatif bir sigorta sisteminin bulunmamasında aramak gerekir. Nitekim, modern İslam ekonomisinde *takaful* olarak bilinen İslamî sigorta sisteminin artık mevcudiyetine rağmen yeni hazırlanmakta olan "global" vakıf kanunu teklifinde hâlâ *icareteyn*'e yer verilmiş olması eleştirilmiştir (Çizakça: 2014: 427-438).

Öte yandan, ihtiyaç olduğunda farklı uygarlıklar benzer kurumsal çözümlere ulaşabilmektedirler. Nitekim, büyük Londra yangınından sonra da enkaz haline gelen binalar düşük kiralalarla ve uzun süreli olarak enkazı tamir etmeyi kabul eden kişilere kiralanmıştı.<sup>9</sup>

Burada, az önce değinmiş olduğumuz Bursa'daki para vakıflarının sürekliliği konusuna tekrar dönebiliriz. Gerçekten de bu vakıfların takriben %20'sinin yüz yıldan fazla yaşamasına yol açan etkenler neydi? Bu bir yönetim meselesiydi ve vakıf yöneticisinin vakıf sermayesini nasıl yatırıp işlettiğine bağlıydı. Şimdi bu işletme sürecini açıklayabiliriz. Bazı örneklerden açıkça görüldüğüne göre, para vakfının sermayesi iki şekilde artıyordu. Birincisi, başka vakıflar veya münferid hayırseverler söz konusu vakıf yönetimine hayır amacıyla bağışta bulunuyorlardı. İkincisi de bu şekilde büyüyen sermaye ayrıca işletilerek elde edilen kazanç ana sermayeye ekleniyordu. Yukarda yüzyıldan fazla yaşadığının saptanmış olduğu 148 Bursa para vakfının %81'i sermayesini şu veya bu şekilde arttırabilenlerdi (Çizakça, 1995: 325). Böylelikle, zaman içersinde sermaye arttırımı ile uzun yaşam arasında güçlü bir ilişki olduğu ileri sürülebilir.

Az önce değinmiş olduğum yatırım konusuna daha yakından eğilmek gerekir. Acaba sekizinci yüzyılda İmam Zufer'in vakıf sermayesinin *mudaraba* yoluyla işletilmesi şartına 16. yüzyılda uyulmakta mıydı? Bu sorunun cevabı Barkan-Ayverdi çalışmasında net olarak verildi: Para vakıfları faizle işletiliyorlardı! (Barkan-Ayverdi, 1970: XXX). Bu sonuca daha sonra Mandaville ve de katıldı (Gerber, 1988: 128; Mandaville, 1979). Ancak neredeyse tüm iktisat tarihçilerinin üzerinde hemfikir oldukları bu görüşe İslam hukukçusu Hamdi Döndüren karşı çıktı. Ona göre, para vakıflarının uygulamış oldukları tüm yatırım yöntemleri zamanın fukahası tarafından dikkatle incelenmişti. Dolayısıyla bu yöntemlerin İslam hukuku açısından gayri meşru olmaları söz konusu değildi. İktisat tarihçilerini yanıltan, para vakıfları dokümanlarında kullanılmış olan bazı terimlerdi. Örneğin bu tarihçilerin *istirbah* kelimesine bakıp bundan *riba*,

8 Kreiser, *ibid.*, p. 224. Ayrıca bkz.: Hamilton A.R Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (Oxford: Oxford University Press, 1969), p. 177.

9 Porter'a atfen, Kenan Yıldız, *op.cit.*, s. 116.



yani faiz sonucunu çıkartmaları yanlıştı. Zira, bu terim sadece ortada *karz-ı hasen*, yani faizsiz borç, olmadığını belirtmek ve yatırım sonunda kazanılacak kâr payının parayı ödünç alan şahıs tarafından vakfa ödeneceğinin belirtilmesi için kullanılmaktaydı. Bir diğer terim *ilzam-ı ribh* da parayı ödünç alanın kâr yapması ve vakfa ait olan kâr payının vakfa ödenmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Dokümanlarda sık sık görülen *onu onbir üzere* terimi de kazanılan her on dirhemden birinin vakfa ödenmesini ifade ediyordu. Kısacası Hamdi Döndüren, dokümanlarda *murabaha fi sene-i kâmile* olarak ifade edilen terimin para vakfının o yıl kazanmış olduğu kâr payını ifade ettiğini, dolayısıyla faiz olmadığını düşünüyordu (Döndüren, 1990).

Aslında bu tartışmayı da teste tâbi tutmak mümkündür. Bunu yapmak için her bir vakfın kâr/sermaye oranlarına bakmak gerekir. Eğer Döndüren haklıysa ve vakfın kazancı kâr payı şeklindeyse, o zaman bu oranın gerçek kârlılığı yansıtacak şekilde büyük dalgalanmalar, hattâ bazen zarar, göstermesi beklenir. Oysa kazanç faiz türündeysen, o zaman vakfın her yıl aşağı yukarı sabit bir getiri sağlaması beklenir. Bu sorunun cevabını verebilmek için Çizakça 1563 para vakfının 1667-1805 yılları arasındaki kâr/sermaye oranlarını inceledi ve 1559 vakfın yılda ortalama %10.8 ile %13 arasında getiri getirdiğini saptadı.

Ancak buradan hemen iktisat tarihçilerinin haklı, Döndüren'in ise haksız olduğu sonucuna ulaşmamak gerekir. Zira her ne kadar % 11-13 oldukça sabit bir oran olup güçlü bir şekilde faize işaret etmekteyse de, aslında Döndüren'in belirtmiş olduğu gibi, ortada İslam hukuku açısından faiz söz konusu değildir. Zira, İslam hukuku açısından para vakıflarının sermayelerini işletmek için en yoğun olarak kullanmış oldukları *istiglal* yöntemi aslında satış, satılan malın satışı yapan tarafından tekrar kiralanması ve sonunda tekrar satın alınmasını içerir. Bu işlemlerin ayrı ayrı hiç biri de şeriatı aykırı değildir. Dolayısıyla, iktisatçılar faiz, İslam hukukçuları da faiz değildi demekte haklıdır. Kısacası her iki tarafın da kendi açısından haklı olduğu bir tartışmayla karşı karşıyayız.

Çizakça'nın Bursa'da ulaştığı sonuca Tahsin Özcan da Üsküdar'da ulaştı. Özcan en son araştırmasında Üsküdar para vakıflarının %90 oranında *muamele-i şer'iyye* (çok büyük çoğunlukla *istiglal*) içerdiği ve *mudaraba*'ya çok nadiren rastlandığını ortaya koydu (Özcan, 2018).

Çizakça'nın yapmış olduğu faiz araştırmasının bir diğer önemli yan ürünü de Bursa'da para vakıflarının uygulamış oldukları faizlerin (ekonomik, hukukî değil) giderek artma trendinde olduğunu saptamış olmasıdır. Nitekim, onaltıncı yüzyıl boyunca %10-12 civarında seyreden faiz, 1730'lu yıllarda % 20'lere ulaşmış görülmektedir (Çizakça ve Akyol, 2012: 45, dn. 58.). Oysa bu dönemde Batı'da tam tersi bir trend mevcut olup, faizler düşme eğilimindedir (Clark, 1991) Bu çok önemli durumun açıklanması apayrı bir çalışma gerektirir.

Şimdi, sebepleri ve hukukî vechesi ne olursa olsun, bir yandan ekonomide uygulanmakta olan ve giderek artma eğilimindeki faiz ve diğer yandan da *mudaraba* ortaklığının para vakıfları tarafından hemen hemen hiç uygulanmamasını bir arada ele alalım. Gerçekten de eğer bir ekonomide faizler uzun dönemde devamlı olarak artış eğiliminde ise, o ekonomide özel sektör yatırımlarının da azalması kaçınılmazdır.<sup>10</sup> Ancak böyle bir ekonomide faize bağlı olmandan girişimciye sermaye sağlayan finansal kurumlar varsa, ki *mudaraba* kesinlikle bu tür bir kurumdur, o zaman devamlı artma eğilimindeki faizlerin yatırımlara, dolayısıyla, ekonomiye

10 Bu durum iktisat literatüründe şöyle ifade edilir:  $I=I(r)$ ,  $dI/dr < 0$ . Burada "I" yatırımı, "r" ise faiz haddini belirtir.

olumsuz etkisi oldukça sınırlı kalır.<sup>11</sup> Bu durumda Bursa ve Üsküdar'daki para vakıflarının *mudaraba* yoluyla sermayelerini işletmemiş olmaları ekonomi için büyük kayıptır. Bir başka deyişle, bu duruma, artan faizin yatırımlara olumsuz etkisini azaltmanın mümkün olamaması şeklinde bakabiliriz.

Bu durumun bir diğer anlamı da para vakıflarının girişimcileri finanse etmemiş olmalarıdır. Nitekim, Bursa para vakıflarının yatırım portföyüne baktığımızda önemli miktarda sermayenin büyük tüccarlardan oluşan az sayıda bir girişimci grubuna dağıtılmadığını görüyoruz. Tam tersine, bu yatırımların çok sayıda kişiye küçük miktarlarda tüketim kredisi olarak dağıtılmış olduğu ortaya çıkıyor (Çizakça, 1995: 335).

Burada akla, para vakıflarının tüm imparatorlukta aynı şekilde, yani girişimcilerden ziyade tüketicilere kredi verip vermedikleri, gelmektedir. Barkan-Ayverdi çalışmasında önemli bir istisna vardır ve büyük sermayeli bir para vakfının şartları arasında sermayesinin güçlü tüccar ve sanayicilere kredi olarak verilmesi belirtilmiştir (Barkan ve Ayverdi, 1970: XXXVI). Ayrıca, Maria Pia Pedani Fabris'in Venedik arşivlerindeki Osmanlı dokümanlarını yayınlamasından sonra bu dokümanları inceleyen Suraiya Faroqhi, 1589 yılında Saraybosnalı bazı tüccarların o bölgedeki para vakıflarından sermaye temin ederek Adriyatik üzerinden Venedikle ticaret yaptıklarını ortaya çıkardı (Fabris, 1994; Faroqhi, 2004: 225-239). Bir başka deyişle, Bursa para vakıflarının tüketici ağırlıklı kredi vermesine karşın Saraybosna vakıfları tüccarları tercih ediyorlardı. Faroqhi'nin çalışmasından ortaya çıkan bir diğer yan ürün Saraybosna'da da para vakıflarının *mudaraba* ile finansman sağlamamış olduklarının teyid edilmesidir. Toparlarsak, para vakıflarının yatırım portföylerinde farklı yörelerde farklı tercihler bulunduğunu saptamış bulunuyoruz, nitekim, Bursa'dakiler tüketicileri tercih ederlerken, Saraybosna'dakilerin tüccarları tercih ettikleri anlaşılıyor. Bu farklı tercihlerin nedenlerinin araştırılması gelecekteki tarihçileri bekliyor. Öte yandan, riskli *mudaraba* ortaklığının hiç bir yerde tercih edilmediği de anlaşılıyor.

Çizakça'nın Bursa çalışmasından çıkan bir başka sonuç ta Bursa'dan İstanbul'a doğru bir sermaye akışı olasılığı. Nitekim, 1555-1823 arasında Bursa para vakıflarının %11 ile 13 arasında bir faizle kredi verirken, İstanbul sarraflarının bu kaynağı % 12-13 faizle ele geçirip daha sonra İstanbul'daki Fransız tüccarlarına % 20-25 faizle aktarmış oldukları anlaşılıyor.<sup>12</sup>

## II: Para Vakıflarının Sonu (Mu?)

Vakıflar 19. yüzyılda büyük bir krize girdiler. Bu kriz, Cumhuriyet döneminde de şiddetini arttırarak devam etti ve ancak 1967 tarihli Vakıflar Kanunu ile bu çok önemli kurum tamamen yok olmakdan kurtuldu. Aşağıda bu gelişmelerin kısa bir özetini sunacağım.

19. yüzyıldaki krizin başlı başına iki nedeni vardı: Zamanın büyük devletleri Fransa ve İngiltere'nin baskıları ve mali açıdan zor durumdaki Osmanlı devletinin bu baskılardan etkilenmesi. Batı ülkelerinin baskısı teker teker kolonize etmekte oldukları İslam ülkelerinde tüm gayri menkul varlıkların kolayca alınıp satılmasını sağlamak, dolayısıyla büyük çiftlikler kurmak amaçlıydı. Çay, kauçuk, zeytin, pamuk gibi uluslararası pazarlarda satılabilecek ürün-

11 *Mudaraba* tam bir kâr – zarar paylaşım ortaklığıdır (profit and loss sharing partnership). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abraham Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1970). Ayrıca bkz.: Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

12 Elindeki Fransız kaynaklarından bu bilgiyi bana aktaran Edhem Eldem'e teşekkür ederim.

lerin kendi çiftliklerinde bolca üretilebilmesi için bu serbestiyet şarttı. Ancak, bu amaçlarına ulaşmada karşılıklarına vakıflar çıkıyor ve vakıf mallarına el süremiyorlardı. Niyetlerini ilk defa Kırım savaşı sırasında açıkça belli ettiler. Savaş dolayısıyla Osmanlı devleti bu ülkelerden borç almak isteyince, borcun şartı olarak vakıfların iptalini öne sürdüler (Öztürk, 1995b: 192). Aslında teslim etmek gerekir ki her ne kadar bu politikalarında çifte standart uygulamıyor olsalar da, zira kendi ülkelerinde de, özellikle Fransa’da, dinî kurumlar üzerinde büyük baskı uygulamışlardı, kendi değerlerini sanki mutlak doğruymuşcasına Osmanlı devletine empoze etmeye çalışıyorlardı. Öte yandan, Osmanlı devleti de çok zor durumdaydı. Bir yandan büyük mali sıkıntı içersindeyken diğer yandan batılılar “bomboş” duran devasa vakıf mallarını gösteriyor ve kendi ülkelerinde de onlara el koyup rahat ettiklerini, bunun modernleşmenin kaçınılmaz şartı olduğunu iddia ediyorlardı. Devleti vakıflara karşı kışkırtan iç şartlar da yok değildi. Bir yandan vergilendirilmeyen vakıfların aşırı yaygınlaşması devleti gelirlerinden ederken, diğer yandan bazı azınlık vakıflarının milliyetçiliği teşvik etmesi ve belki de en önemlisi, vakıfların elindeki büyük maddi imkânlar devletin bu konuda giderek fikir değiştirmesine yol açıyordu<sup>13</sup>

Sonunda vakıf karşıtı uygulamaya geçiş, yüzyıllar boyunca otonom ve desentralize bir şekilde kendi kendini yöneten tüm vakıfların merkezî kontrole alınmasıyla başladı. Bu sürecin nasıl işlemiş olduğu tüm ayrıntılarıyla Nazif Öztürk tarafından anlatılmış olduğundan burada tekrar edilmesine gerek yoktur (Öztürk, 1995a). Ben burada sadece vakıfların mal ve gelirlerine el konularak giderek işlev ve önemlerini yitirdiklerini ve sağlamış oldukları hizmetleri de devletin vermeye çalıştığını ancak bu konuda devletin karnesinin pek de parlak olmadığını belirtmekle yetineceğim.<sup>14</sup>

Bütün bu süreç içersinde şüphesiz ki en dramatik olay 1954 yılında Menderes hükümeti tarafından tüm para vakıflarının sermayelerine el konularak Vakıflar Bankası’nın kurulmasıydı. Bu operasyonla tüm Osmanlı para vakıfları hükmî şahsiyetlerini kaybedip bir potada erimeye mahkûm edilmiş oldular.

Günümüzde bir çok başarılı vakıf eğitim ve sağlık kurumunun varlığını bilenler, bu kurumların nasıl olup ta bu şartlarda hayatta kalabildiğini merak edebilirler. Bu konu da ayrıntılı bir şekilde anlatılmış olduğundan burada tekrara gerek yoktur (Çizakça, 1999: 91-117). Ben burada sadece 1967 tarihli kanunun getirmiş olduğu bazı çok önemli hususlara kısaca değinmek istiyorum. Bu kanunla vakıf sistemi sadece ölümden kurtulmadı aynı zamanda ihya da oldu. 1954 yılında çarpıcı bir şekilde yok edilen para vakıfları, 1967 yılında yeniden doğdular. Zira bu kanunla para vakıflarının anonim şirketlerinin hisse senetleriyle kurulmasının önü açıldı. Bu yeni tür vakfın ilk ve en çarpıcı örneği Vehbi Koç Vakfı olup Vehbi Koç’un şahsen sahip olduğu Koç şirketleri hisse senetlerini vakfa bağışlamasıyla doğdu. Basit gibi görünen bu gelişme, aslında yukarıda değinmiş olduğumuz Osmanlı para vakıflarının yüzyıllar boyunca bir türlü *mudaraba* ortaklığıyla işletilememiş olmasına son vermiş oldu. Zira Koç Vakfı, Koç şirketlerinin hisse senetlerinin önemli bir miktarının sahibi olarak artık bir *mudaraba* kontratının *rab al-mal*’ı, yani sermayedarı gibidir. Şirketler de vakfın girişimcisi gibidirler. Şirketlerin kâr ve zararı vakıfla şirket arasında aynen *mudaraba* ortaklığında olduğu gibi, paylaşılır. Klasik *mudaraba* ile aradaki tek fark, bu paylaşımın,

13 Yediyıldız’a göre, daha onsekizinci yüzyıl Türkiye’sinde 20.000 vakıf vardı ve bunların gelirlerinin hacmi devlet gelirlerinin hemen hemen üçte birine eşitti. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, (Ankara: TTK, 2003), s. 148-149.

14 Bu konuda tereddütü olanlar her hangi bir devlet ve vakıf hastahanesini veya eğitim kurumunu mukayese ederek kendi kararlarını kendileri verebilirler.

günümüzde, sahip olunan hisse senedi sayısı oranında hesaplanarak daha kolay yapılmasından ibarettir.

Bu gelişmeler sonunda bir yandan artık vakıf sermayesi girişimciye akarken, yani girişimciler desteklenmiş olurken, diğer yandan da bazı yazarlar tarafından çok eleştirilmiş olan vakıflardaki bilgi asimetrisi sorunu ortadan kalktı. Bu sorun şöyle özetlenebilir: Bilindiği gibi, kurucunun vakıfnameye koymuş olduğu şartlara, Kur'an sözü gibi, (Şariin nassı gibi) mutlak uyulması gerekir. Ancak, kurucusunun çoktan, hattâ belki de yüzyıllarca önce, vefat etmiş olduğu vakıflarda bu durum önemli bir bilgi asimetrisi sorunu yaratır. Zira çoktan ölmüş olan kurucunun koymuş olduğu şartlar zaman içerisinde devamlı değişen yeni şartlara uyamazken, bu şartların bilincinde olan ve tedbir alabilecek durumda olan mütevellilerin ise şartları değiştirme yetkileri yoktur.<sup>15</sup> Hisse senedi vakıfları bu soruna da oldukça etkin çare oluşturmuşlardır. Zira, artık vakıf sadece *mudaraba* ortaklığındaki gibi pasif sermayedar ortak, girişimci ise vakfın hisse senetlerine sahip olduğu şirkettir. Tüm girişim ve işletme kararları artık profesyonel şirket yöneticileri tarafından günün şartlarına uygun olarak verilmekte, ve elde edilen temettüleri de pasif ortak olan vakfa aktarılmaktadır. Vakıf sadece kurucunun koymuş olduğu, elde edilen gelirin nasıl harcanacağı hakkındaki şartlara uymak durumundadır.<sup>16</sup>

Vehbi Koç'un ön ayak olarak Aydın Bolak ve Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri desteğiyle çıkartmayı başarmış olduğu 1967 tarihli Vakıflar Kanunu sayesinde cumhuriyet döneminde her ne kadar çok önemli başarılar elde edilmiş ve ondokuzuncu yüzyıldan bu yana çökmekte olan sistem kurtarılmışsa da, bu yolda daha çok mesafe kat etmek gerekmektedir.<sup>17</sup> Zira, bu dönemde dünya da yerinde durmamış, vakıflar Batı'da çok büyük ölçüde gelişmişlerdir.

### III: Batı Dünyasındaki Gelişmeler

18 ve 19. yüzyıllarda özellikle de büyük devrim ve Napolyon dönemi Fransa'sında Rousseau ve Montesquieu "sosyal kontrat" fikrini ortaya atmışlar ve tüm vatandaşlara yiyecek, geçim, sağlık hizmetlerinin devlet tarafından temin edilmesini öngörmüşlerdi. Bu sistemde laik veya kilise vakıfları devletle halk arasına girmiş olan ve ülke birliğini bozan ara kurumlar olarak görülmüştü. Bir çok vakıf ve bunların kurmuş olduğu okullar kapatılmıştı. Napolyon 1810 yılında, amaçları ne olursa olsun, yirmi üyeden fazla kişiden oluşan tüm kuruluşları yasaklamış, bunlara ancak devletten izin alabildikleri takdirde müsâmaha edileceğini belirtmişti. Bu yasanın etkisi 1834'te daha da sert bir yasayla güçlendi. Hattâ 1848 ayaklanmasının bu yasaya tepki olarak geliştiği ileri sürülür (Archambault, 1997: 26-31). 1834 yasası 1901 yılına kadar geçerliliğini korudu. Bu yüzyıl boyunca Fransız vakıf sektörü tam bir krize girmiş ve Anglo-Sakson dünyasındaki, özellikle de A.B.D.'deki büyük gelişmelerin ardında kalmıştı. İşte yukarıda belirtilmiş olan Osmanlı vakıf sistemi üzerindeki baskıların ardındaki dış etkenleri Fransa'daki bu gelişmeler etkilemişti. Türkiye'de Batılılaşma ne yazık ki en çok Fransa'dan etkilenmiş ve

15 Aslında Hanefi hukukunda şurût-ı aşere olarak bilinen on şartta değişiklik yapmak imkânı vardır. Ancak bunların dahi yeterli olmadığı düşünülebilir. Bu şartlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi (Ankara: TTK, 1988), s. 193-199.

16 Bu teorik açıklamanın doğru olup olmadığını kendisine sormuş olduğum Vehbi Koç Vakfı Yöneticisi Erdal Yıldırım'a görüşlerimi teyit ettiği teşekkür ederim.

17 Türk vakıf sisteminin, 1967 kanununa rağmen, şu anda içinde bulunduğu hiç de parlak olmayan durum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdal Yıldırım, *Az mı Gittik Uz mu Gittik? Yeni Vakıfların 50 Yıllık Hikayesi* (İstanbul: YKY, 2017).

bu arada yüzyıllar boyunca kültürümüzün ayrılmaz parçası olan vakıflar da bundan çok zarar görmüşlerdir.

Ancak, Batı, Fransa'dan ibaret değildir. Nitekim İngiltere'de onüçüncü yüzyılda İslam dünyasındaki medreseler örnek alınarak vakıf tarzında kurulmuş olan *Oxford* ve *Cambridge* kolejleri hiç kesintisiz günümüze kadar gelmişlerdir.<sup>18</sup> Öte yandan Fransa'da dahi özellikle *De Tocqueville* ve *Durkheim* gibi düşünürlerin etkisiyle yapılan hatalar anlaşılmış ve 1898'de Fransız vakıfları ve sivil toplum kuruluşları tekrar hukukî statüye kavuşmuşlardır. Fransa ve İngiltere'de bunlar yaşanırken ABD'de vakıflar dahil tüm sivil toplum kuruluşlarında tam bir patlama yaşanmıştır. Bugün ABD'nin en önemli *Ivy League* üniversitelerinin hemen hepsi vakıf statüsünde kurulmuşlardır. Burada akla şu soru gelebilir: "Madem ki Oxford'dan Harvard'a kadar dünyanın en iyi üniversiteleri vakıf statüsünde kurulmuşlardır, vakıfların anayurdu sayılabilecek ülkemizde neden bu üniversitelerle yarışabilecek üniversiteleri görmüyoruz?". Sanırım bu sorunun cevabı bu üniversitelerin sadece vakıf değil aynı zamanda *korporasyon* olmalarında aranmalıdır.<sup>19</sup> Dolayısıyla ülkemizde bu iki güçlü kurumun sentezi gerekmektedir.

Ülkemizde ondokuz ve yirminci yüzyılın ilk yarısındaki kıyımdan ancak 1967 Vakıflar Kanunuyla kurtulabilen ve 2008'de çıkan yeni kanunla yeniden bir çok kısıtlamalara tâbi tutulan vakıfların dünyada ne durumda olduklarını özetleyerek bu makalemi bitirmek istiyorum.<sup>20</sup> Çoğunlukla Batı ülkelerini kapsayan 41 ülkede yapılan çok büyük bir araştırma sonunda şunları öğrenmiş durumdayız (Salamon, 2017: 27-28):

1. Esas olarak vakıflar ve derneklerden oluşan sivil toplum kuruluşları 41 ülkede 54 milyon kişiye istihdam sağlamaktadırlar.
2. Bu sayı bu ülkelerde devletin sağlamakta olduğu istihdamdan üçte bir oranında daha fazladır.
3. Belçika Merkez Bankası'nın verdiği bilgiler özellikle ilginç olup, bu ülkedeki servis sektörünün sağlamakta olduğu toplam hizmetler değerinin % 66'sı ile sağlık sektöründe üretilen hizmetler kıymetinin % 40'ı vakıf ve dernekler tarafından yaratılmaktadır.
4. Vakıflar ve dernekler aynı zamanda çok büyük sayıda gönüllü de çalıştırmaktadırlar. 41 ülkedeki gönüllü sayısı 351 milyon olup bu rakam ABD'nin nüfusundan dahi fazladır.
5. Eğitim ve ARGE (%20), sosyal hizmetler (%20), sağlık (%12), konut (%7), sivil toplum kuruluşlarının sağlamakta olduğu genel istihdamın yüzde 59'unu oluşturmaktadır.

18 Bu konuda bkz.: Monica Gaudiosi, "The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College", *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 136, no. 4, 1988, pp. 1231-1261; George Makdisi, *The Rise of Colleges* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981). Gaudiosi'nin Türkçe özeti için bkz.: Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 20-24.

19 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Çizakça, "Waqf and Reforming the Higher Education", 22 Şubat 2018'de Kuala Lumpur'da *Higher Education Forum – Waqf Revival* konferansında sunulan tebliğ. [www.academia.edu](http://www.academia.edu)'dan indirilebilir.

20 Bu kısıtlamaların ayrıntıları ve yeni vakıfların kurulmasını nasıl zorlaştırdığı konusunda bkz. Murat Çizakça, "From Destruction to Restoration – Islamic Waqfs in Modern Turkey and Malaysia", *Endowment Studies*, vol. II, 2018, pp. 1-24, basımda.

6. Bu kuruluşlar bu hizmetleri yerine getirirken ihtiyaç duydukları kaynakların % 14.4'ünü bağışlardan sağlarken, % 50.3'e varan çok daha büyük bir oranını sundukları hizmetler karşılığı aldıkları ücretlerden sağlamaktadırlar. Çeşitli yollarla sağlanan devlet desteği toplam gelirlerin % 35'ini oluşturmaktadır. Bu oran aynı zamanda ondokuzuncu yüzyıl vakıf karşıtı değerlerin nasıl tersine döndüğünü göstermesi bakımından da ilginçtir.
7. 1990'lı yıllardan bu yana sivil toplum sektöründe sağlanan istihdam 41 ülkede yılda ortalama % 4.6 oranında büyürken, bu ekonomilerin istihdamda sağladıkları genel büyüme oranları % 1.1'de kalmıştır. Bu rakamlar sivil toplum sektörünün istihdama ciddi oranda pozitif etkide bulunduğunu ortaya koymaktadır.

### Sonuç

41 ülkeden elde edilmiş olan bütün bu bilgiler esas olarak vakıf ve derneklerden oluşan sivil toplum sektörünün bizim dışımızdaki dünyada ne denli önem kazandığını ortaya koymaktadır. İki yüzyıla yakın uzun bir dönemde Batı ülkelerinin baskısında kalan Türkiye dahil tüm İslam ülkeleri kendi elleriyle vakıflarını ezmişlerdir. 1967'de Türkiye'de görülen toparlanma önemli fakat yetersizdir ve 2008 yılında çıkan yeni Vakıflar Kanunu'yla tekrar gerilemeye yüz tutmuştur. İslam dünyasının geri kalanında ise durum tam manasıyla içler acısıdır. Ancak yavaş da olsa İslam ülkelerindeki düşünürler bu konuya eğilmeye başlamışlardır. Nitekim bir İslam Kalkınma Bankası düşünce kuruluşu olan *IRTI* ile *Kuwait Public Foundation* beraberce yeni bir vakıf kanunu tasarısı oluşturmuşlardır (Çizakça, 2014: 439-448). Bu tasarının tüm İslam ülkelerine sunulması düşünülmektedir. Yukarıda sunulmuş olunan bilgiler çerçevesinde dinamik ve etkin bir vakıf sisteminin ülkemiz ve İslam dünyası için ne denli önemli olduğuna şüphe yoktur. Şu aşamada bu tasarının planlanmış olduğu gibi, yapılan eleştirileri de dikkate alarak, tüm İslam dünyasına sunulması ve kabul edilip uygulanması umarız gerçekleşir.

## Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet (1988). İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Archambault, Edith (1997). *The Nonprofit Sector in France*. Manchester: Manchester University Press.

Barkan, Ömer L. Ekrem H. Ayverdi (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri. İstanbul: Fetih Cemiyeti.

Barnes, John R. (1986). *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*. Leiden: Brill.

Clark, Gregory (1991). “The Long Term Decline in Real Interest Rates”. *Journal of Economic Perspectives*, vol. V, no. 1.

Çizakça, Murat. “Philanthropic Foundations in Roman/Byzantine and Ottoman Empires: A Study in Continuity and Change”. *Festschrift for Olga Katsiardi* (basımda).

Çizakça, Murat (1995). “Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 38, no. 3, pp. 313-354.

Çizakça, Murat (1999). İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çizakça, Murat (2006). “Cross-cultural Borrowing and Comparative Evolution of Institutions between Islamic World and the West”. in S. Cavaciocchi (ed.). *Relazioni economiche tra Europa e mondo Islamico, Secc. XIII-XVIII*. Prato: Istituto di Storia Economica, F. Datini/Le Monnier. Serie II, vol. 38/II, pp. 671-698.

Çizakça, Murat ve Mustafa Akyol (2012). İslam’ın Unutulan Ekonomik Modeli, Ahlakî Kapitalizm. İstanbul: Ufuk Yayınları.

Çizakça, Murat (2014). “İDB/Kuveyt Evkaf İdaresi tarafından Hazırlanan Vakıf Kanunu Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”. Mehmet Kurtoğlu (ed.). *Dünya Vakıflar Konferansı*. Ankara: VGM Yayınları No. 113. s. 439-448.

Çizakça, Murat (2014). “A Critical Assessment of the Waqf Law Being Prepared by İDB/İRTİ and Kuwait Foundation”. in Mehmet Kurtoğlu (ed.), *Dünya Vakıflar Konferansı* (World Waqfs Conference). Ankara: VGM Yayınları No. 113. pp. 427-438.

Çizakça, Murat (2017). İslam Dünyası’nda Vakıflar. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.

Çizakça, Murat (2018). “Waqf and Reforming the Higher Education”, 22 Şubat 2018’de Kuala Lumpur’da *Higher Education Forum – Waqf Revival* konferansında sunulan tebliğ. [www.academia.edu](http://www.academia.edu)’dan indirilebilir.

Çizakça, Murat (2018). “Waqf A Universal Institution”. 5-6 Ekim 2018 tarihinde Sevil, İspanya’da toplanan “Empires, States and Law Across Eurasia, 13<sup>th</sup>-20<sup>th</sup> Centuries” başlıklı konferansta sunulan tebliğ.

Çizakça, Murat (2018). “From Destruction to Restoration – Islamic Waqfs in Modern Turkey and Malaysia”. *Endowment Studies*, vol. II, pp. 1-24 , basımda.

Döndüren, Hamdi (1990). “İslam’da ve Osmanlı Tatbikatında Para Vakfı ve Finansman Olarak Yöntemleri”. *Altınoluk*.

Fabris, Maria Pia Pedani (1994). *I “Documenti Turchi dell’ Archivio di Stato di venezia”*. Venezia: Pubblicazioni degli Archivio di Stato.

Faroqhi, Suraiya (2004). “Bosnian Merchants in the Adriatic”. *International Journal of Turkish Studies*, vol. 10, no. 1-2.

Gaudiosi, Monica (1988). “The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College”. *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 136, no. 4, pp. 1231-1261.

Genç, Mehmet (1975) “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, O. Okyar (ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. s. 285-86.

Gerber, Haim (1988). *Economy and Society in an Ottoman City*. Jerusalem: Hebrew University.

Gibb, Hamilton A.R and Harold Bowen (1969). *Islamic Society and the West*. Oxford: Oxford University Press.

Hennigan, Peter C. (2004). *The Birth of a Legal Institution* (Leiden: Brill).

Kaya, Süleyman (2018). “Osmanlı Ulemasının Bey’ul İne (muamele-i şeriyenin) Meşruiyetine Bakışı”. 21 Eylül 2018’de Yalova’da toplanan Para Vakıfları Çalıştay’ına sunulan tebliğ.

Kreiser, Klaus (1986). “İcareteyn: Zur ‘Doppelten Miete’ im osmanischen Stiftungswesen”. *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies*, vol. 10, s. 224.

Makdisi, George (1981). *The Rise of Colleges*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Mandaville, J. E. (1979). “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in The Ottoman Empire”. *International Journal of Middle Eastern Studies*, v. 10, issue 3, pp. 289-308.

Özcan, Tahsin (2018). “İşletme Usulleri Açısından Para Vakıfları ve Eytam Sandıkları”, 21 Eylül 2018’de Yalova’da toplanan Para Vakıfları Çalıştay’ına sunulan tebliğ.

Öztürk, Nazif (1995a). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Öztürk, Nazif (1995b). *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özvar, Erol ve Sadullah Yıldırım (2018). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kim Neyi Nereye Vakfetti?”. 21 Eylül 2018’de Yalova’da toplanan Para Vakıfları Çalıştay’ına sunulan tebliğ.

Salamon, Lester M. and S. W. Sokolewski and Megan A. Haddock (2017). *Explaining Civil Society Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Udovitch, Abraham (1970). *Partnership and Profit in Medieval Islam*. Princeton: Princeton University Press.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yıldırım, Erdal (2017). *Az mı Gittik Uz mu Gittik? Yeni Vakıfların 50 Yıllık Hikayesi*. İstanbul: YKY.

Yıldız, Kenan (2017). *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.